

Статті і студії

Б.В.Год

ДЕРЖАВА І СУСПІЛЬСТВО В ПОЛІТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ІТАЛІЙСЬКОГО МИСЛИТЕЛЯ НІКОЛО МАКІАВЕЛЛІ

На основі аналізу праць італійського мислителя XVI століття Н. Макіавеллі розглядаються актуальні для сучасного стану суспільно-політичного розвитку Європи такі поняття, як «державний інтерес» і «державна вигода».

Ключові слова: влада, держава, державна вигода, державний інтерес, епоха європейського Відродження, суспільство.

Творчість видатного мислителя епохи європейського Відродження Н. Макіавеллі по праву віднесено до золотого фонду історичної та політичної думки. Йдеться, звичайно, не про «макіавеллізм» — низку одіозних порад-максим, що їх давав правителям видатний флорентієць. Своє історичне місце він виборов завдяки новаторському підходу до проблем політики, держави і влади. Новим був розгляд їх із позицій ренесансного гуманізму, тобто крізь призму людини, а не божественного Провидіння. Як політичний мислитель, Макіавеллі здійснив переворот в усталеній традиції, зробивши вчення про державу послідовно світським, звільнивши його від офіційної церковної моралі [2, с. 77].

Навряд чи варто багато говорити про те, якими актуальними в наш надзвичайно політизований час є порушені Макіавеллі проблеми. Вони хвилюють не лише істориків, політологів, соціологів, соціальних психологів, а й пересічних громадян. Досвід Макіавеллі завжди цікавив і правлячу еліту. Проте мислитель виявився не таким уже й простим для розуміння, він і в наш час залишається загадковою постаттю. Розгадати цю «загадку», дати наукову оцінку його творчості намагалися Ф. Бурлацький, П. Вілларі, А. Дживілегов, Ж. Муні, В. Рутенбург, М. Юсим та багато інших дослідників. Існує чимало (Ж. Муні нарахував п'ять) інтерпретацій образу й творів Макіавеллі. Безспірним є одне: перед нами дійсно глибокий для свого часу, оригінальний історик, філософ і психолог політики.

Коло питань, порушених автором «Государя», «Міркувань про першу декаду Тіта Лівія», «Історії Флоренції», а також малих творів і трактату «Про військове мистецтво» є дуже широким та свідчить про новизну методу, масштабність мислення й справжній прорив в уявленнях про державу, владу, політику та людину в них. Одним із найбільш цікавих, перспективних із точки зору подальшого розвитку, а також актуальних сьогодні нам видається питання про «державний інтерес», або «державну вигоду». Їх Макіавеллі вперше в історії політичної думки виділив у самостійну категорію, виокремивши в системі політичних цінностей. Аналіз різноманітного матеріалу — як із античної, так із сучасної Макіавеллі історії — дозволив авторові вищеназваних творів зробити висновок, що держава та влада мають власний інтерес, котрий впливає із самого сенсу їх існування і виконуваних ними функцій. Він полягає у збереженні влади як такої, підтриманні її

стабільності, внутрішньої й зовнішній безпеки. З усім цим і доводиться мати справу прихильникам та захисникам «державного інтересу».

Зауважимо відразу, що як специфічний термін, поняття «державний інтерес» (або «інтерес держави») Макіавеллі зазвичай не вживав. Дефініцій такого роду він, схоже, не полюбляв, натомість охоче користувався характерними для Відродження словосполученнями: «спільне благо», «спільна користь», «приватне благо», «приватний інтерес»; «громадянська свобода», «громадянське життя». «Доблесть» (*virtu*) у нього — головна громадянська чеснота, що поєднує звитягу, силу й мудрість. У своєму вченні Макіавеллі вживав поняття «держава» (*stato*), а також «республіка» (від лат. *res publica* — спільна справа), часто «місто» (*polis*), розуміючи під ним місто-державу Стародавнього світу. Нарешті, він говорив про «добре облаштовані (впорядковані) республіки» і, навпаки, «зіпсовані республіки», тобто такі, де неефективно працюють органи влади та управління. А порушення їхньої діяльності — це знищення «людської матерії», від якої, врешті-решт, усе й залежить.

Що стосується ідеї «державний інтерес», то вона з'явилася серед політиків наприкінці XVI століття [10, с. 50]. Так, твір Дж. Ботеро, епігона й водночас опонента Макіавеллі, так і називався — «Про державний інтерес». Але ми все ж таки вважаємо за можливе сказати, що в Н. Макіавеллі ця ідея наявна, бо в дослідженні історії держав він насамперед звертав увагу на засоби збереження їх цілісності й здоров'я, з'ясовував причини занепаду. Важливо і те, що, анатуючи політичний організм, мислитель розчленовував його з метою побачити, як взаємодіють вигода, користь, інтереси держави та суспільства, держави і певних соціальних груп, держави і народу, окремих індивідів. Вірний гуманістичній традиції, він переніс на державні форми (республіку, монархію) властивості живого організму, який народжується, зростає, старіє, хворіє, потім — згасає. Й ще одна особливість, теж ренесансна: у справах державних, як і в людських, діє невловима Фортуна. З нею небезпечно сперечатися, але й підкорятися занадто поспішно не варто, бо «...вона демонструє власну всесильність там, де їй не перешкоджає доблесть» [3, с.74].

Необхідно сказати про метод Н. Макіавеллі та про характер джерел для його дослідження. Особливість методу мислителя — не захоплюватися вибудовуванням ідеальних схем, а об'єктивно, реалістично подавати емпіричні факти, роблячи висновки й узагальнення у вигляді порад державцям. Джерела для цього він брав, як правило, із історії та його сьогодення. Наприклад, твір «Государ» (1513 рік) написано Н. Макіавеллі як подарунок Лоренцо Медичі, «Міркування...» (написано у 1514-1520 роках) — він адресував друзям автора — Дзанобі Буондельмонті й Козімо Ручеллаї.

Аналізуючи досвід функціонування різних державних форм, Н. Макіавеллі дійшов висновку, що інтереси держави не в усьому й не завжди тотожні суспільним інтересам, що насильство, пригноблення є ознакою будь-якої держави. Як і переважна більшість мислителів, він поділяв ідею її договірної походження. Одним із фрагментів «Історії Флоренції» Макіавеллі достовірно ілюструє процес державної самоорганізації городян: після примирення гвелодів та гібеллінів «...місто було поділено на шість частин, було обрано дванадцять громадян..., які повинні управляти містом: їх назвали старійшинами і вони повинні були щороку змінюватися...». Далі мова йшла про організацію судової влади та загонів самооборони, про підготовку молоді, інші поточні справи. «Скільки доблесті було в серцях і скільки

великодушності... Саме на цьому державному й військовому розпорядку засновували флорентійці свою свободу» [4, с. 415-416].

Республіку Макіавеллі розцінював як найкращу форму громадянського виховання. «Правління народів краще, ніж правління государя..., народ стоїть значно вище государів за гідністю й славою...» [5, с. 117]. Він переконаний, що в республіках повніше втілено принцип «спільного блага» [5, с. 127]. Проте — і тут Макіавеллі робить крок уперед порівняно з «громадянськими гуманістами» — навіть республіка не гарантує громадянам повної свободи та накладає на них суттєві обмеження. Є підстави вважати, що він розмежовував поняття «суспільство» і «державна», «спільні інтереси» й «інтереси держави», навіть протиставляв їх одне одному. Адже саме про державу йде мова у такому фрагменті з «Міркувань...»: «...Із-поміж усіх видів жорстокого рабства найжорстокішим є те, яке на тебе накладають республіки. По-перше, тому, що воно триваліше і не залишає надії на спасіння; по-друге, тому, що мета республіки — виснажити й витягти всі соки з інших тіл, аби наситити своє власне...» [5, с. 130]. «Лише однієї такої думки, — зазначав Ф. Бурлацький, — було б достатньо, щоб віднести Макіавеллі до кола великих мислителів епохи Відродження. Такому чіткому протиставленню суспільства і держави можуть позаздрити багато хто з сучасних учених, котрі не бачать глибинних протиріч, що поділяють політичну владу й народ» [1, с. 218].

Проте не варто вважати, що флорентієць повністю заперечував позитивну роль держави. Він просто не абсолютизував «державний інтерес» і ставив його нижче від «інтересу суспільного». Якщо повернутися до раніше оприлюдненої позиції Макіавеллі, взяти її у відповідному контексті «Міркувань...», то поряд можна прочитати й таке: республіки (держави) дають можливість розвивати виробництво, люди збагачуються, «...кожний намагається примножити своє майно, придбати ті блага, якими можна безпечно користуватися. Через це люди прагнуть перевершити одне одного в дотриманні як приватного, так і громадського блага, відтак те й інше зростає небаченими темпами» [5, с. 130]. І в республіках, і в державах із одноособним правлінням (королівствах, монархіях) влада не може не опікуватися соціально-економічними проблемами, внутрішньою та зовнішньою безпекою. «У наш час добре впорядкованою, добре керованою державою є Франція, — говорив Н. Макіавеллі. — Вона має багато дієвих установ, що забезпечують свободу й безпеку короля, із них найперша — це парламент із його повноваженнями... Важко уявити кращий і розумніший порядок» [3, с. 56]. У тому ж «Государі» Макіавеллі радить державцю сприяти ремеслам та мистецтвам, стимулювати торгівлю і землеробство, піклуватися про будівництво й оздоблення міст [3, с. 69].

На думку Н. Макіавеллі, найгіршою, найнебезпечнішою для суспільства є тиранія. Тут протистояння деспотизму й свободи нічим не прикрито. Мислитель безкомпромісно захищав інтереси тираноборців. За тиранічної влади, пише він у «Міркуваннях...», усе, що вигідно государю, — не вигідно суспільству, а все вигідне для суспільства — не приносить користі йому. І коли громадянська свобода змінюється на тиранію, найменше зло для такого міста — це зупинення в його розвитку, бо воно не може акумулювати власні сили та багатства...». Тиранічна влада є поганою й з огляду на те, що вона розбещує народ рабською покірливістю, робить його безвольним і піддатливим [5, с. 127].

Достатньо часто Макіавеллі звертався до проблеми взаємовідносин держави з окремими групами населення. «Немає сумніву, — писав він, — що, розглянувши проблеми знатних і незнатних груп населення, ми бачимо в

перших велике бажання володарювати, у других — лише прагнення уникнути гніту, а відтак, і більше прагнення до громадянської свободи. Досвід римлян свідчить, що найбільшою загрозою стабільності є погані настрої знаті, яка завжди боїться втратити спадкові привілеї» [5, с. 29, 30]. Тому розумно побудована держава, «...знаючи владолубство й зухвалість знаті», упокорюють їх за допомогою народу, а народ — за допомогою знаті, причому роблять це через третейські установи. «Важко уявити кращий і розумніший порядок і найефективніший засіб безпеки короля та королівства» [3, с. 56-57].

Більш розлогі коментарі Н. Макіавеллі дає щодо взаємин «держава — народ». Він не забуває, що населення Флоренції (пополани), були «середнім класом». Тому симпатії мислителя, людини загалом не надто заможної, знаходилися на їх боці. Саме в античній історії він намагався знайти приклади державної мудрості народу. На противагу поширеним думкам про нестабільність психіки рядових громадян, він доводив, що «...народ, коли він має владу й правильно організований, буде настільки ж твердим, благорозумним і справедливим, як і будь-який правитель, навіть більше, ніж государ, якого вважають мудрим» [5, с. 116]. Макіавеллі твердив, що народ перевершив государів «гідністю й славою», а «...якщо государі стоять вище народу в законотворенні, розбудові громадянського життя, запровадженні нових порядків і установ, то народи так само краще впораються з підтримкою встановлених порядків, бо вони мають право поділяти славу із законодавцями» [5, с. 117]. Отже, в інтересах держави необхідно дослухатися до голосу народу, бо не випадково його називають «гласом Божим».

Н. Макіавеллі радив поняття «народ» ніколи не підмінити поняттям «натовп», що «розбурханий і некерований». Немає нічого страшнішого за натовп, — упевнений він, — але й нічого слабкішого, навіть якщо він озброєний, бо «коли гарячі голови прохолонуть і кожний замислиться про те, що необхідно повертатися додому, то стане піклуватися про власну долю, шукати порятунку в утечі або примиренні» [5, с. 114]. Макіавеллі констатував, що народ часто вводять в оману, а за легковажність він жорстоко розплачується. Так, було у Флоренції під час виступу «брата» Савонаролі. Загалом мислитель не ідеалізував народ: «людська матерія» легко псується, особливо якщо виховується в умовах недосконалої влади. Він навіть вигдав специфічний термін — «розбещений народ». Такий народ, одержавши свободу, не знатиме, що з нею робити, і стане легкою наживою для того, хто побажає його підкорити. Римський народ, — згадував Макіавеллі, — після вигнання Тарквініїв нагадував «...нерозумну тварину, за натурою дикою й лютою, але такою, що зросла в неволі». Його не можна було кидати напризволяще. Так само виглядає народ, що звик до одноосібного правління. «Нічого не розуміючи в суспільному звинуваченні й захисті, не будучи знайомим із іншими государями..., він швидко потрапляє під ярмо...» [5, с. 53]. За таких обставин, на думку флорентійця, не допоможуть жодні закони. Це свідчить, що занепад суспільного організму зайшов дуже далеко, хіба що якийсь «одноосібний правитель, удавшись до надзвичайного стану, примусить їх дотримуватися необхідних правли гри...» [5, с. 56].

В обговоренні питань «державного інтересу» Макіавеллі не оминув увагою армію й церкву. Війна, військова справа, на його глибоке переконання, — це прерогатива правителів, бо це незмінний атрибут будь-якої влади. Держава не може існувати без збройних сил, проте не всі вміють її кваліфіковано організувати. Лейтмотивом діалогу Н. Макіавеллі «Про військове мистецтво» звучить теза: в інтересах стабільності будь-якої держави, жодним чином не можна перетворювати на ремесло таку справу, як

війна [6, с. 805]. Мислитель бачив велику помилку в тому, що в сучасному світі утворилась справжня прірва між громадянським і воєнним життям, виник стан військових, для яких засобом існування є війна. Небезпека такого становища для Макіавеллі очевидна — військових ненавидять та бояться (кондотьери!), вони за будь-яку платню можуть братися за будь-яку справу, бо позбавлені громадянського сумління. «До того часу, поки міцними були традиції Стародавнього Риму... не було вояків, для яких війна стала б ремеслом, а тому серед військових знаходимо дуже мало негідних людей... Адже кожна добре облаштована держава повинна прагнути, щоб військова справа залишалась у мирний час лише справою, а під час війни — необхідністю й джерелом слави. Ремеслом вона повинна бути лише для держави...» [6, с. 805]. У «Государі» Макіавеллі говорив дещо в іншій тональності: державець повинен усі сили, всі думки спрямовувати на війну, бо «...недбалість у цьому мистецтві є головною причиною втрати влади, так само як і володіння ним — причиною втримання влади» [3, с. 43].

Непростими були взаємини Макіавеллі з церквою. Свідченням цього було те, що після смерті мислителя його твори потрапили до «Індексу заборонених книг». Про скептичне ставлення мислителя до церкви свідчать хоча б такі саркастичні міркування «Про церковні держави» у «Государі». Вони мають таку особливість: «Спираються на освячені релігією підвалини, настільки потужні, що підтримують госуларів при владі, незалежно від того, як ті живуть і що роблять. Лише там госуларі мають владу, але її не відстоюють...» Такі держави керовані з небес, тому їх розум не осягає» [3, с. 34]. У «Міркуваннях...» автор підійшов до цієї проблеми серйозніше, загалом визнаючи релігійний чинник «державного інтересу». Але в оцінюванні християнства його думки ніби роздвоюються. «З одного боку, — зазначав Макіавеллі, — християнство значно поступається язичництву у вихованні громадянської доблесті, необхідної для державотворення. Відомо, що давня релігія вшановувала, як блаженних, людей, сповнених мирської слави, полководців, державців, наша ж — прославляла людей смиренних і споглядальних, а не активних... Вище благо вона вбачала в смиренні, приниженні, презирстві до людських турбот...» [5, с. 128-129]. «Але, з іншого боку, якщо вдуматися, — констатує мислитель, — християнська релігія вчить людей любові. Це любов до вітчизни, прагнення боронити її від усіх загроз. Тому лише внаслідок неправильних наставлень і хибного тлумачення нашої релігії світ, порівняно з давниною, збіднів на республіки, і разом із тим народи не відчувають уже такої любові до свободи» [5, с. 129].

Як бачимо, Макіавеллі наголошував на складностях і суперечностях між інтересами держави як специфічного інституту (*stato*) й суспільними інтересами («спільне благо») та інтересами окремих груп населення. Щоб зберегти стабільність, — радив мислитель, — державець повинен маневрувати між добром та злом, і тут усі засоби є виправданими, тобто мета — «державний інтерес» — виправдовує засоби. Основні ідеї «Государя» він обговорював з Дж. Содеріні в листі від вересня 1506 року, формуючи таку вихідну позицію: «...у справах важливим є результат, яким вони завершуються, а не засоби, що їх використано для цього». «Політичний досвід переконує, — продовжував Макіавеллі, — що ...одного й того ж самого домагаються різними засобами і різні дії ведуть до однієї мети...». Класичний приклад (його наведено також у «Міркуваннях...») — Ганнібал і Сципіон. Ці видатні воєначальники здобули перемогу діаметрально протилежною тактикою (перший — жорстокістю, підступністю, неблагочестивістю, другий — постійністю, милосердям, благочестям). Лоренцо Медичі, із метою

збереження контролю над Флоренцією, роззброїв народ, а Джованні Бентивольї заради збереження Болоньї озброїв його; деякі правителі заради збереження влади зруйнували фортеці, а деякі, навпаки, побудували їх [7, с. 30].

У «Государі» теза про мету і засоби поглиблена та розкрита у, м'яко кажучи, не зовсім коректних із точки зору моральності заповідях державця: «...розумний правитель не може й не повинен залишатися вірним своїм обіцянкам, якщо це суперечить його інтересам»; «образи треба завдавати всі разом (чим менше їх розпробують, тим менше від них шкоди...)»; «...і нехай навіть державці не бояться звинувачень у тих ганджах, без яких важко втримати владу, бо, обміркувавши, ми знайдемо багато такого, що з першого погляду видається добродесністю, а насправді є згубним для государя...» [3, с. 52, 29, 46]. Добре відомо, що цей імморалізм в політиці влади було підхоплено представниками правих сил, ідеологами тоталітаризму, шовінізму, фашизму. Так, Б. Муссоліні вважав Н. Макіавеллі своїм попередником у здійсненні ідеї «підпорядкування особистого інтересу інтересові держави». Перед автором «Государя» схилився Л. Троцький, його читали В. Ленін, Й. Сталін. Дійсно, якщо дозволено все, що зміцнює державну владу, то виправдання можуть знайти концтабори, переслідування дисидентів, агресія та війни тощо.

Проте не можна все у вченні Н. Макіавеллі про державу зводити до цих аморальних норм, а самого флорентійця виставляти таким собі монстром. Як особистість, він таким монстром не був. Спадає на думку його порівняння з «ігровою людиною», для якої головне — знайти правильне вирішальне рішення у тій або іншій шаховій партії. Такою грою бачилася йому політика, де вкрай необхідно прораховувати кожний крок уперед. Узяти хоча б принцип нейтралітету держави. У листі до Франческо Ветторі від 20 грудня 1514 року Макіавеллі навів багато аргументів на користь його недоцільності. «Ви знаєте, що головне завдання будь-якого государя полягає в тому, — писав він, — щоб уникати ненависті та презирства (*fugere in effectum contemptum et odium*); якщо він за цим стежить, у його справах буде все гаразд. Цієї умови необхідно дотримуватися як щодо союзників, так і до підданих...». На думку Макіавеллі, нейтралітет є нічим іншим, як загрозою викликати негативну реакцію з обох сторін. Далі автор листа шляхом декількох нескладних розрахунків доводив шкідливість нейтралітету держав як такого [8, с. 51-52].

Зауважимо також, що оцінювати вчення Макіавеллі та його «політичну мудрість» потрібно з позицій історизму. Тому необхідно пам'ятати, що в його творах мова йде про ситуацію з такою державою і такою владою, якими вони були в епоху європейського Відродження. Моральні поняття з тих часів значно змінилися. Переносити досвід флорентійця на сьогодення принаймні некоректно. З іншого боку, не варто й недооцінювати деяких його глибоких думок і суджень щодо держави та влади. На основі всебічних знань про Античність він вивів закон кругообігу державних форм. Мислитель говорив, що Стародавній Рим знав три види правління — принципат, правління оптиматів (партії знаті) й народне правління. Проте кожний із них неминуче переходив у свою протилежність, відтак «...принципат може швидко стати тиранією, правління оптиматів — зосередженням влади в руках меншості, народне правління легко переходить в анархію. Таким є коло, в якому обертаються всі держави...» [5, с. 23,25].

Рушійною силою, двигуном усіх перетворень є, на думку Н. Макіавеллі, боротьба соціальних груп. В історії Флоренції можна знайти багато прикладів на підтвердження цієї тези: суперництво між відомими сімействами, кланами,

між кондотьєрами і правителями, між партіями — гвельфами та гібеллінами. Якщо виходити з «державного інтересу», то наслідки громадянських заворушень не могли не послабити державу, бо остання тримається на єдності народу з правителями. Але з іншого боку, розбіжності між членами громади в республіці неминучі й навіть корисні в тому сенсі, що загартовують доблесть суперників, а, окрім цього, «...суперники із різних партій ще й слідкують один за одним, аби жоден із них не міг порушити громадянських правил» [4, с. 647]. До того ж, є розбіжності, які шкодять «державному інтересу», а є такі, що зміцнюють його. «Завдає шкоди все, що призводить до виникнення ворогуючих між собою партій і груп, сприяє — те, що без цього не обходиться» [4, с. 646].

Отже, партії й секти — вороги республіки. Їх утворення Макіавеллі пояснював так: є два способи домогтися визнання громади — особиста доблесть у служінні державі та приватні стосунки і зв'язки. У другому випадку люди отримують вигоди не від власних заслуг, а від підтримки того чи іншого громадянина, грошової допомоги йому, захисту його інтересів тощо. Інколи вдаються до підкупу «черні» (щедрі подарунки, влаштування свят, ігор, видовищ). Саме це призводить до створення партійних угруповань. «І настільки шкодить суспільству отримана в такий спосіб «повага», настільки ж корисна справжня, досягнута поза будь-яких партій, бо ґрунтується на спільному благові, а не приватних вигодах» [4, с. 646-647]. Добре відомо, що партійні чвари у Флоренції розхитували державну владу і нічого корисного для республіки дати не могли. Цікаво, що Макіавеллі помітив таку закономірність: «...партія-переможець зберігала єдність лише до того часу, поки переможена партія не була остаточно розбита. Коли ж вона була знищена, переможці... починають ворогувати поміж собою...» [4, с. 647].

Макіавеллі запропонував державцям низку слушних порад щодо підтримки стабільності й порядку, могутності влади: не нехтуй давніми звичаями та традиціями; не нав'язуй людям своїх примх; дотримуйся законів; не зазіхай на майно підданих, бо люди цього ніколи не вибачать; виявляй твердість духу у важких справах; будь готовим до змін, щоб вони не застали тебе зненацька; стеж, щоб великі багатства не концентрувалися в одних руках; знай, на кого можна спертися в державній політиці, вчасно попереджай заколоти тощо. Нерідко його настанови можна розцінювати як парадокси. Наприклад, у республіках скарбниця має бути багатою, а народ — бідним. Стверджуючи це, Макіавеллі посилався на римську практику і написав у «Міркуваннях...», що надмірне багатство розбещує людей, позбавляє їх доблесті [5, с. 241]. Або несподівана думка, що у громадянських заворушеннях більше зацікавлені та підбурюють народ не бідні, а заможні люди [5, с. 29]. Причину успіхів Ганнібала й Сципіона він висловив у такій формулі: «Людам набридає добро, а зло спричинює страждання; гіркота противна смакові, а солодощі приїдаються» [7, с. 33].

У «Государі» Макіавеллі порушив питання і про «імідж державця». Ключове слово іміджу — велич, і державець зобов'язаний робити все, щоб сформував думку про те, що він великий та здатний на вагомі вчинки: воювати й одержувати перемоги, дивувати всіх неординарною поведінкою, щедрістю і великодушністю, покровительством митцям тощо. Великим можна й не бути, а створювати таку видимість дуже корисно. Є п'ять чеснот, — на думку Н. Макіавеллі, — що цінуються в державцях — співчутливість, вірність слову, милосивість, ширість, благочестивість. Тому в очах народу необхідно бути саме таким. «Люди здебільшого судять по вигляду... Кожний знає, який ти на вигляд. Небагатьом відомо, який ти насправді, та ці останні не

наважаться суперечити думці більшості, за спинами якої стоїть держава...» А далі: «чернь приваблюється видимістю й успіхом, у світі ж немає нічого, окрім черні» [3, с. 53, 54]. Тогочасні мислителі, до речі, не вкладали в слово «чернь» такого змісту, як зараз. Це не найбідніші верстви, а просто люди неосвічені, занедбані, без елементарних знань. До черні можуть належати і знатні за походженням, заможні, але не прилучені до світла знань та науки люди.

Макіавеллі також можна вважати знавцем психології «політичної людини» (*homo politicus*) — як державців, так і підлеглих. Він добре розумів, як змінює людину влада, причому не в кращий бік, тому радив державцю пильно стежити за тим, щоб не перейти межу дозволеного в своїх діях, не підірвати довіру до себе. Державець не повинен бути «...легковірним, підозрілим і швидким на розправу, в усіх своїх діях він має бути стриманим, завбачливим та милостивим, щоб надмірна довірливість не перетворилася на необережність, а надмірна недовіра — не розізлила підданих». На запитання, що краще — страх чи любов громадян, Макіавеллі відповідав: «Якщо доводиться вибирати, то надійніше страх. Бо про людей назагал можна сказати, що вони невдячні й неспостійні, схильні до лицемірства та брехні...» [3, с. 49]. Відтак мета державця («державний інтерес») виправдовує всі засоби. Для її досягнення можна бути жорстоким і милосердним, злим і добрим, бути великим або видаватися таким, залежно від обставин змінювати тактику. Всі ці поради Макіавеллі адресував сильній особистості, творцю «нового принципату», який повинен об'єднати Італію в єдину державу і визволити її з-під гніту іноземців — німців, французів, іспанців. Загально італійський «державний інтерес» він ставив вище від інтересів та вигод правителів великих і маленьких держав, на які розпадалася тогочасна країна. Проблема «державного інтересу», таким чином, має національну складову. Для італійців він найважливіший, бо йшлося про відродження слави і величі Стародавнього Риму. В останньому розділі «Государя» — «Заклик оволодіти Італією й звільнити її з рук варварів» — автор із притаманною йому пасіонарністю обстоював ідею національної єдності. Йому болить, що немає кому очолити визвольну справу, яку б із упевненістю підтримав народ. «Не можу виразити словами, — писав він, — із якою любов'ю прийняли б його жителі, що постраждали від іноземного вторгнення, із якою жадобою помсти, із якою непорушною вірою, із якими сльозами... Хто б відмовився покоритися йому? Який італієць не вшановував би його?» [3, с. 79]. Патріотизм Макіавеллі не варто ототожнювати з шовінізмом. Це був здоровий націоналізм стражденного, пригнобленого народу, яким були італійці в XVI столітті. Загалом національний інтерес мислитель пов'язував з мовною проблемою, наголошував на необхідності формування з багатьох місцевих діалектів єдиної загальноіталійської мови, яка б «мала свою батьківщину», підтримувала тих, хто «з любов'ю пише рідною мовою» [9, с. 60].

Як підсумок зазначимо, що за рівнем теоретизування, широтою висновків і узагальнень Н. Макіавеллі, можливо, й поступається політичним мислителям Нового часу та сучасним політологам. Однак його новаторство є безспірним: погляд на державу «людськими очима» дозволив вивчити її соціальну природу, виокремити «державний інтерес» із усієї сукупності суспільних відносин, зіставити його з інтересами суспільства, окремих верств, народу. Твори флорентійця написано майже п'ятсот років тому. Але, навіть усвідомлюючи це, ми не можемо позбавитися враження, що все повторюється. В нашу політичну реальність вписуються роздуми Н. Макіавеллі про пріоритет інтересів громадянського суспільства перед

державним інтересом, про необхідність єдності нації, про згубність партійного протистояння, яке послаблює республіку, про еволюцію партій у ході політичної боротьби. В умовах радикальних змін, постійного прагнення державців реформувати суспільство актуальним є застереження Н. Макиавеллі: не можна нав'язувати народу той режим, який не відповідає його ментальному й моральному стану. До того ж, необхідно кожного разу співвідносити пропоновані заходи з «людською матерією», її готовністю прийняти той або той політичний крок.

Примітки

1. Бурлацкий Ф.М. Загадка Макиавелли: Драматургические, исторические, социологические новеллы / Фёдор Бурлацкий. — М.: Рипол Классик, 2003. — 352 с.
2. История культуры стран Западной Европы в эпоху Возрождения: [учеб. для вузов; под ред. Л.М. Брагиной]. — М.: Высш. шк., 2001. — 479 с.
3. Макиавелли Н. Государь / Никколо Макиавелли. — М.: Планета, 1990. — 84 с.
4. Макиавелли Н. История Флоренции // Н.Макиавелли. Государь / Никколо Макиавелли. — М.: Эксмо; СПб.: Мидгард, 2006. — С. 361-736.
5. Макиавелли Н. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия // Н.Макиавелли. Государь / Никколо Макиавелли. — М.: Эксмо; СПб.: Мидгард, 2006. — С. 15-292.
6. Макиавелли Н. О военном искусстве / Н.Макиавелли. Государь / Никколо Макиавелли. — М.: Эксмо; СПб.: Мидгард, 2006. — С. 793-928.
7. Макиавелли Н. Письмо к Джованни Батисте Содерини от сентября 1506 года («Фантазии, адресованные Содерини») (Перуджа) / Н.Макиавелли // Сочинения великих итальянцев XVI века. — СПб.: Алетей, 2002. — С. 30-33.
8. Макиавелли Н. Письмо к Франческо Веттори от 20 декабря 1514 года / Н.Макиавелли // Сочинения великих итальянцев XVI века. — СПб.: Алетей, 2002. — С. 51-54.
9. Макиавелли Н. Речь, или диалог о нашем языке / Н.Макиавелли // Сочинения великих итальянцев XVI века. — СПб.: Алетей, 2002. — С. 59-69.
10. Юсим М.А. Макиавелли и особенности ренессансных представлений о власти / М.А.Юсим // Культура Возрождения и власть. — М.: Наука, 1999. — С. 49-54.

Б.В.Год

Государство и общество в политической концепции итальянского мыслителя Николо Макиавелли

На основании трудов итальянского мыслителя XVI века Н.Макиавелли рассматриваются актуальные для современного состояния общественно-политического развития Европы такие понятия, как «государственный интерес» и «государственная выгода».

Ключевые слова: власть, государство, государственная выгода, государственный интерес, общество, эпоха европейского Возрождения.

B. V. God

**State and society in political conception of Italian thinker
Nikolo Makiavelli**

Being based on deep studies and analyses of the works of Nikolo Makiavelli, an Italian philosopher of the 16-th century, the article deals with such topical problems of modern state of social and political development of Europe as «state interest» and «state benefit».

Key words: state, state system, state benefit, state interest, the Epoch of European Renaissance, society.

Надійшла до редакції 3 березня 2009 року

В.О. Пащенко

**МІЖПРАВОСЛАВНИЙ КОНФЛІКТ В УКРАЇНІ:
ХРОНІКА ПОДІЙ ЮВІЛЕЙНОГО РОКУ**

У статті розглядаються питання складних взаємин між трьома гілками українського православ'я впродовж 2000 року, коли християни світу відзначали ювілей Ісуса Христа, а також спроби органів влади нормалізувати ситуацію.

Ключові слова: міжправославний конфлікт, три гілки українського православ'я, ювілей Ісуса Христа.

Зміцнення позиції України в різноманітних сферах життя наприкінці 90-их років ХХ століття, на жаль, проходило водночас із незатишаючим міжправославним конфліктом. У той час, як християнський світ стояв на порозі відзначення 2000-ліття відзначення Різдва Христового, серед православних продовжувалося протистояння.

Нагадаємо, що наприкінці 1999 року в Україні функціонували три гілки православ'я: Українська православна церква в єдності з Московським патріархатом (8490 громад, 113 монастирів із майже 3400 ченцями і черницями, 15 навчальних закладів, де було понад 3600 слухачів, понад 7100 священнослужителів); Українська православна церква (2431 громада, 17 монастирів із 87 ченцями і черницями, 15 навчальних закладів із 1649 слухачами, близько 2000 священнослужителів); Українська автокефальна церква (989 громад, 2 монастирі із досить невеликою кількістю ченців, 7 навчальних закладів, де навчалося близько 280 слухачів, 602 священнослужителі) [1, с. 26]. Уселенське православ'я УПЦ КП та УАПЦ не вважали канонічними церквами. Незважаючи на появу низки публікацій із аналізом подій цього періоду, проблема залишається ще малодослідженою.

Початок нового, ювілейного 2000 року ознаменувався подією, якої історія дотепер не знала. Відзначити Різдво 2000 року до Єрусалимського патріарха Діодора прибули предстоятелі Константинопольської, Руської, Грузинської, Румунської, Кіпрської, Сербської, Елладської, Польської та Албанської православних церков. Інші представляли їхні ієрархи.

До Святої Землі прибули також глави держав, у яких переважну більшість населення становлять православні, у тому числі й Президент України Л. Кучма. Росію представляв экс-президент Б. Єльцин. Серед

